

ERFGOED BRUSSEL

N°017

DECEMBER 2015

DOSSIER STADSARCHEOLOGIE

VARIA

De eigen woning van
Henry Lacoste in Oudergem

Erfgoedklassen & Burgerschap

EEN PUBLICATIE VAN BRUSSEL STEDELIJKE ONTWIKKELING

DOSSIER

ARCHEOMILIEU- SPECIALISTEN

HET ONDERZOEK VAN
ARCHEOLOGISCHE
'CRIME SCENES' IN
BRUSSEL

YANNICK DEVOS

CENTRE DE RECHERCHES EN
ARCHÉOLOGIE ET PATRIMOINE
UNIVERSITÉ LIBRE DE BRUXELLES

DE MODERNE ARCHEOLOOG WORDT BIJ ZIJN ONDERZOEK BIJGESTAAN DOOR EEN HEEL TEAM VAN EXPERTEN DIE DE ARCHEOLOGISCHE RESTEN EN DE OPGRAVING ZULLEN ANALYSEREN. In deze bijdrage gaan we kijken hoe ze op het terrein te werk gaan en leiden we u rond in hun labo. Welkom in de wereld van de archeomilieu-specialisten!

U heeft in dit nummer kunnen ontdekken hoe bepaalde specialisten de talloze objecten bewaren die bij een opgraving worden aangetroffen en die vaak zeer kwetsbaar zijn eens ze na honderden of duizenden jaren worden blootgesteld aan lucht en licht. Andere deskundigen richten zich dan weer op de studie van de verschillende materialen, gaande van steen, hout, ceramiek tot metalen objecten.

En dan zijn er ook specialisten (geoarcheologen, archeobotanici, archeozoölogen en fysisch antropologen) die aan de hand van natuurwetenschappelijke technieken kunnen nagaan hoe het landschap rondom de site eruit zag voor, tijdens en na de verschillende bewoningsfasen. Verder kunnen zij ons een schat aan informatie geven over de lokale economie (landbouw, veeteelt, nijverheid, handel,...) en het persoonlijke leven van de bewoners, over hun activiteiten, hun dieet en gezondheidstoestand.

EEN ARCHEOLOGISCHE INTERVENTIE IN HET BRUSSELS HOOFDSTEDELIJK GEWEST

Tijdens het archeologisch onderzoek wordt beroep gedaan op een geoarcheoloog, de specialist die zich bezighoudt met de studie van sedimenten

en bodemlagen. Hij concentreert zich in een eerste fase op de studie van de aanwezige profielcoupes. Die moeten hem een algemeen beeld van de site en haar vorming geven. Waar nodig worden monsters genomen voor verder onderzoek.

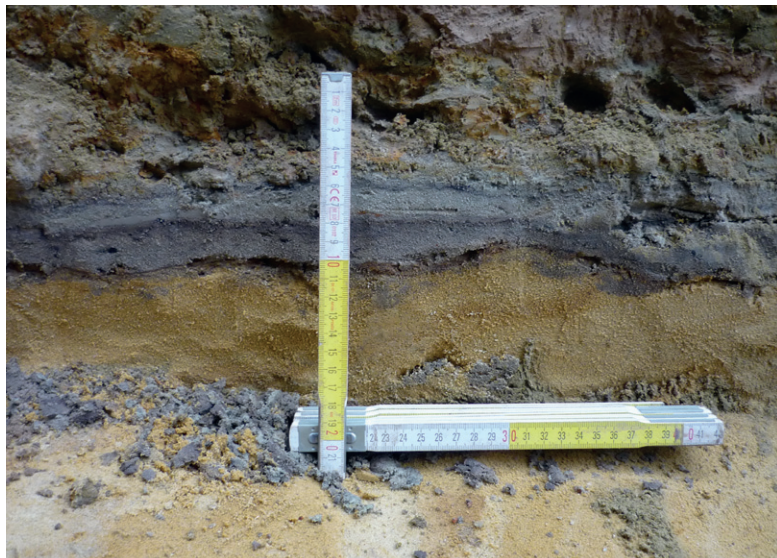
Samen met de archeoloog bekijkt hij dan de verschillende archeologische lagen. In een stadscontext is het niet eenvoudig om de vormingsgeschiedenis van de talloze lagen en laagjes te begrijpen. Niet alleen doorsnijden de vele opeenvolgende bewoningslagen elkaar, vaak hebben we ook te maken met metersdikke grijze en zwarte pakketten waarin de originele opbouw niet langer herkenbaar is en die we in zowat alle steden aantreffen (zie infra). (afb. 1) En dan zijn er

nog de millimeterfijne laagjes, die met het blote oog nauwelijks kunnen bestudeerd worden. (afb. 2) Ook archeologische bodemstructuren zoals kuilen, greppels en wallen worden bekeken. Hierbij gaat de aandacht van de geoarcheoloog uit naar de wijze waarop de structuur werd ontworpen en wordt er onderzocht of er gebruikssporen herkenbaar zijn, en wat er met de structuur gebeurde eens zij in onbruik raakte. Dit onderzoek noemen we een tafonomische studie. Na de eerste bevindingen worden opnieuw de nodige stalen genomen voor verder onderzoek. (afb. 3) Vervolgens worden de andere specialisten gecontacteerd: de archeobotanicus voor de studie van plantenresten, de archeozoöloog, die de dierenresten onderzoekt, en de

Afb. 1

Op de site van de Baardgang aan het Fontainasplein in Brussel werd bij opgravingen in 2011 een complexe stratigrafie blootgelegd waar de opeenvolgende bewoningslagen en constructies elkaar doorsnijden. Rechts van de trap een dikke homogene zwarte laag, rijk aan mortel en baksteenfragmenten (foto van de auteur, 2011 © ULB-G0B).

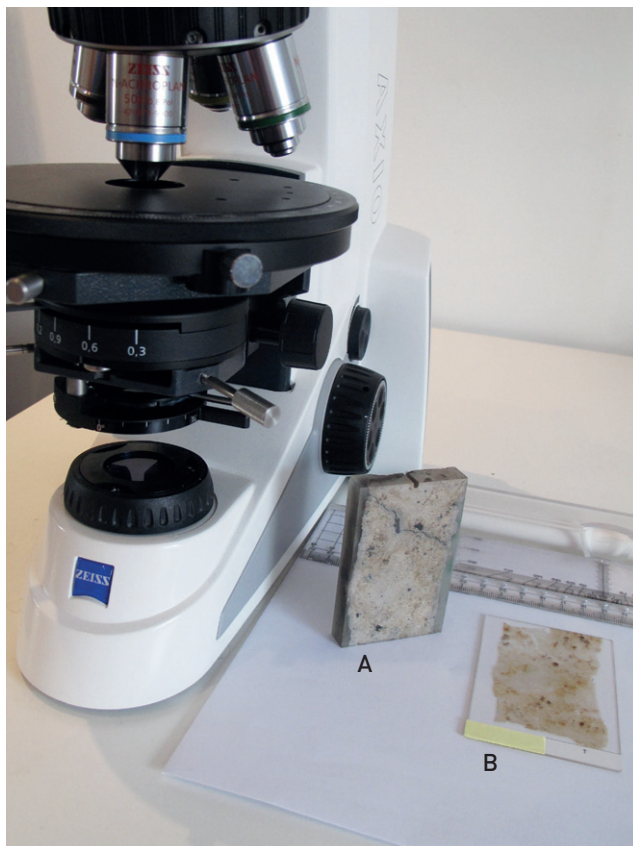
Afb. 2

Bij de opgravingen in 2011 aan de binnenkant van de eerste omwalling ter hoogte van de Anneessenstoren werd onder de resten van het talud een opeenvolging van millimeter dikke laagjes aangetroffen (foto van de auteur, 2011 © ULB-GOB).

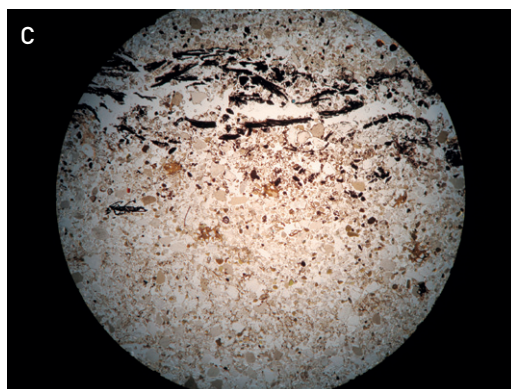
Afb. 3

Staalname voor micromorfologisch onderzoek van een zwarte laag op de site van de Korte Beenhouwersstraat in Brussel. De studie van de slijpplaatjes toonde aan dat deze laag gevormd werd door de aanvoer van colluvium (foto van de auteur, 2011 © ULB-GOB).

Afb. 4

A: met hars geïmpregneerd staal; B: slijpplaatje; C: detail van een slijpplaatje van een zwarte laag op de site van de Dinantstraat, Brussel, onder de microscoop. Bovenaan kan een millimeter dikke zwarte houtskoolens worden waargenomen. Deze getuigt van de aanwezigheid van een haardje in de zwarte laag. De diameter is 8 millimeter. (foto van de auteur, 2015 © ULB-GOB).

fysisch antropoloog, die zich focust op de studie van menselijke resten. In samenspraak met de geoarcheoloog worden voor hen ook de nodige monsters genomen en indien nodig brengen zij ook een bezoek aan de site.

.....

IN HET LABORATORIUM: VAN STAAL TOT INTERPRETATIE

Op een deel van de bodemstalen voert de geoarcheoloog chemische en fysische analyses uit. Deze moeten hem helpen een gedetailleerd beeld te krijgen van de verschillende bodemlagen. De meest courante analyses omvatten het bepalen van de zuurtegraad van de bodem, het gehalte aan organisch materiaal, fosfor en korrelgroottesamenstelling. Deze analyses geven een idee van de vruchtbaarheid van de bodem. De concentratie aan zware metalen geeft dan weer een indicatie van vervuilende activiteiten zoals smelterijen. Verder worden er vaak slijpplaatjes gemaakt van blokstalen. De blokken worden hierbij verhard met hars en eens zo hard als steen zijn, kan er een dun plaatje afgezaagd worden. Dit plaatje is eigenlijk een doorsnede van het bodemprofiel dat de geoarcheoloog onder de microscoop kan bestuderen. Zo kan hij de met het blote oog moeilijk zichtbare gelaagdheid beter doorgronden. (afb. 4)

Een ander deel van de monsters wordt gezeefd. Wat achterblijft op de zeven wordt geselecteerd. De dierlijke resten (beenderen, schelpen, insecten) komen bij de archeozooloog terecht. Deze identificeert en telt niet alleen alle resten, ze worden ook in verschillende groepen opgedeeld: consumptieresten (etensresten, keukenafval,...), resten van artisanale activiteiten, kadavers en zogenaamde intrusieven. Deze laatste zijn overblijfselen van ratten, spinnen, mijten, insecten die zonder directe tussenkomst van de mens op de site zijn terechtgekomen.

Deze leveren vaak een schat aan informatie over de leefomgeving en de hygiënische toestand. De plantenresten zijn dan weer het domein van de archeobotanici. Ook hier worden de verschillende resten – houtskool, zaden en vruchten, twijgjes – zo goed mogelijk geïdentificeerd en wordt hun herkomst bepaald: gaat het om lokale planten, zijn het etensresten? Een aantal resten zoals pollen, fyto-lieten en parasieten zijn echter te klein om uit zeven. De monsters voorbehouden voor hun studie worden in speciale zuurbaden geplaatst om het sediment op te lossen, zodat alleen deze resten overblijven. Deze worden op speciale preparaatjes gelegd, die de specialist dan onder de microscoop kan bestuderen. De menselijke botten komen dan weer op de tafel bij de fysisch antropoloog, die ondermeer geslacht, grootte, ouderdom en bepaalde sporen van ziektes gaat identificeren.

Elke aparte analyse kunnen we vergelijken met een puzzelstukje. Het is pas wanneer alle resultaten worden samengelegd en geconfronteerd met de archeologische data dat een zeer gedetailleerd beeld van de vaak complexe evolutie van de site en haar bewoners kan geschetst worden.

.....

ARCHEOMILIEUSTUDIES IN BRUSSEL: EEN STAND VAN ZAKEN

In de jaren 1990 beperkten de archeomilieustudies zich tot een paar punctuele interventies¹, maar sinds 2001 is er een systematische opvolging van de opgravingen door een geoarcheoloog. In 2005 kwam er een archeozoöloog bij, in 2008 versterkte een archeobotanicus het team. Het huidige team van natuurwetenschappers bestaat uit zes personen: twee geoarcheologen, drie archeobotanici, elk met hun eigen specialiteit (pollen en houtskool; zaden en vruchten;

fytolieten), één archeozoöloge en één fysisch antropologe².

Waar de eerste studies zich vooral toeleghden op het begrijpen van de complexe opbouw van de archeologische lagen, zijn de thematieken vandaag veel diverser: reconstructie van de evolutie van de omgeving van de site, dieet van de bewoners en hun veestapel, locatie van activiteitszones (akkers, artisanale activiteiten,...), hygiëne en ziektepatronen.

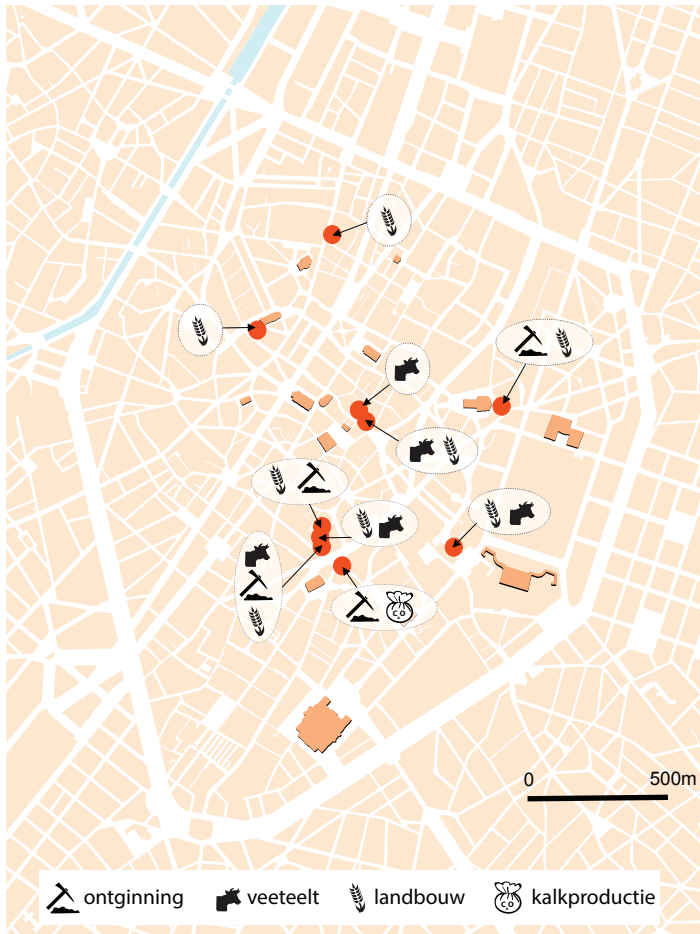
.....

ZWARTE LAGEN: EEN ONVERMOEDE SCHAT AAN INFORMATIE

Op vele archeologische sites in Brussel treffen de archeologen dikke donkerkleurige homogene pakketten aan: de fameuze zwarte lagen die zich vaak over het gehele oppervlak van de site uitstrekken (zie afb. 1 en 3). Deze zwarte lagen vormen misschien wel een van de grootste uitdagingen binnen de stadsarcheologie. Ze zijn alomtegenwoordig, en als we de voorbije decennia één ding hebben geleerd, is het wel dat hun ontstaansgeschiedenis niet kan worden begrepen op basis van terreinonderzoek alleen.

Deze lagen vertonen geen sporen van gelaagdheid meer, archeologische sporen zijn schaars en vaak lijken ze te zijn gevormd over lange periodes (van meer dan honderd jaar). De klassieke oplossing is om een aantal bulkmonsters te nemen en deze uit te zeven. Dit kan ons zeker informeren over de inhoud van de zwarte lagen, maar daarmee weten we nog steeds niet hoe ze zijn gevormd en welke activiteiten ze verbergen. Om op deze vragen te kunnen antwoorden, kunnen we een beroep doen op de geoarcheologie, en meer in het bijzonder op de micromorfologie (de studie van slijpplaatjes). Bij een micromorfologische studie kijken we immers niet

Afb. 5

Deze kaart van de Vijfhoek toont de locatie van de zwarte lagen daterend uit de 10de - 13de eeuw en de activiteiten waarvan ze getuigen (basiskaart Brussels UrbiS ©© tekening C. Ortigosa).

enkel naar de inhoud van de laag, maar ook naar de stratigrafische verbanden tussen de verschillende elementen. Dit laat ons niet alleen toe om verschillende bewoningslagen te onderscheiden binnen het dikke pakket, maar ook om de verschillende activiteiten te herkennen.

Zo werd er op de site van de Treurenberg onder de restanten van de eerste stadsomwalling een zwarte laag aangetroffen die een akker bleek te zijn, daterend uit de 11de - 13de eeuw. Deze akker bevindt zich bovenop de opvulling van een steengroeve³. In de Dinantstraat, de Papiergang en het Oud Korenhuis werden eveneens weilanden en/of akkers uit deze periode⁴ aangetroffen. Op de site van het

Hof van Hoogstraeten werden twee zwarte lagen aangetroffen. De oudste dateerde uit 10de - 12de eeuw en bleek een begraaft weiland te zijn, dat later werd gebruikt als akker. De recentere laag is een tuinlaag die kan gelinkt worden aan het 16de-, 17de-eeuwse Hof van Hoogstraeten⁵. Ook op de site van het Arme Klarenklooster in de Lakensestraat werden twee zwarte lagen aangetroffen. De oudste bleek opnieuw een akker te zijn. De jongere getuigt dan weer van de accumulatie van allerlei afval in een soort achtertuin. De aanwezigheid van metaalslakken wijst op de nabijheid van gieterijen⁶. Op de site van de Korte Beenhouwersstraat werd een zwarte laag uit de 11de - 12de eeuw aangetroffen (zie afb. 3)

die gevormd werd door het afspelen van grond door erosie hogerop de helling⁷. Dit wijst erop dat de site in deze periode onbebouwd was. De erosie kan waarschijnlijk in verband worden gebracht met de aanwezigheid van akkerland op het plateau en langs de helling. Een heel ander verhaal vertelt ons de site van de Steenstraat vlakbij het Beursgebouw. Hier getuigt de zwarte laag van het houden van dieren (waarschijnlijk varkens) en een snelle accumulatie van bouwafval⁸.

Dit korte overzicht geeft aan dat zwarte lagen kunnen gevormd worden door zeer diverse activiteiten, gaande van landbouw en veeteelt, tuinbouw, ontginning, accumulatie van alluvium/colluvium tot het dumpen en/of verwerken van allerlei afval, herverkavelingen en al dan niet systematische ophogingen van het terrein. Dit brengt ons ook meteen bij een cruciaal punt in het hele onderzoek naar zwarte lagen: veralgemeningen zijn absoluut uit den boze. Elke zwarte laag dient apart te worden bestudeerd. De systematische studie van de zwarte lagen in Brussel helpt ons stap voor stap tot een beter inzicht te komen van de ruimtelijke organisatie doorheen de tijd, en dan in het bijzonder van activiteiten die dikwijls aan onze aandacht ontsnappen. Afbeelding 5 geeft een voorbeeld van de locatie van groeven, akkers en weilanden daterend uit de 10de - 13de eeuw.

Omdat het geoarcheologisch onderzoek het gedetailleerd bestuderen van de vormingsgeschiedenis van de zwarte lagen mogelijk maakt, is er ook heel wat contextuele informatie voor het archeobotanisch onderzoek beschikbaar. Dit laat ons toe de gewassen te identificeren die op elke akker werden geteeld. Daar waar dit voor nattere contexten niet echt een probleem is, is dit minder evident voor hoger gelegen plaatsen.

▲ 6

▼ 7

▲ 8

Afb. 6

Een aantal plantenresten aangetroffen in de beerput in de kelder van het Café Greenwich in Brussel. (L. Speleers, KBIN © GOB).

Afb. 7

Concentratie dierenbeenderen (vooral onderkaken) blootgelegd tijdens de opgravingen eind 2014 - begin 2015 op de site van de Eenmansstraat in Brussel. (foto van de auteur, 2015 © ULB-GOB).

Afb. 8

Metersdik veenpakket aangetroffen op de site van de Kreupelenstraat in Brussel. (foto van de auteur, 2014 © ULB-GOB).

Niet verkolde zaden en vruchten en ook pollen bewaren hier immers zeer slecht. Gelukkig kunnen we hier een beroep doen op de studie van fytolieten. Dit zijn microscopische minerale plantenresten. De evolutie van de discipline laat ons vandaag toe verschillende gewassen tot op de soort toe te herkennen⁹. Zo hebben we op verschillende plaatsen de teelt van tarwe, gerst en haver kunnen vaststellen¹⁰. Voor de valleisites vormen deze zwarte lagen ook een schat aan informatie over het landschap. Zo geeft de studie van de site van de Korte Beenhouwersstraat ons een beeld van een vrij natte omgeving waar wilde planten uit de tandzaadklasse welig tierden¹¹.

BEERPUTTEN EN STALRESTEN: ZOVEEL MEER DAN STINKENDE UITWERPSELEN

In de afgelopen jaren werden bij opgravingen een aantal beerputten en latrines blootgelegd. Zij vormen voor archeobotanici en archeozoölogen een haast onuitputtelijke bron van informatie.

De vele zaden, vruchten, botjes, schelpen en visgraten die we aantreffen maken het vaak mogelijk om een precies beeld te krijgen van het dieet van de bewoners. Indirect vernemen we ook heel wat over hun status: was hun dieet beperkt tot

lokale producten of hadden ze ook toegang tot meer exotische producten? Om een idee te geven van hun rijkdom: in een latrine blootgelegd in de kelder van het Café Greenwich werd een concentratie van meer dan 10.000 plantenresten per liter sediment geteld¹². Het gaat hier onder meer om graanzemelen, kleine fruitpitjes van aardbeien, vijgen, druiven, grotere pitten van kersen, pruimen en perziken, steencellen van peren, klokhuizen van appels en noten. (afb. 6) In een 16de-eeuwse latrine op de site van het Arme Klarenklooster werden meer dan 4.000 dierlijke resten geteld. Het gaat hierbij zowel om schelpen van mosselen en kokkels, als graatjes van zoetwatervissen

(vooral karperachtigen) en zeevis-
sen als haring, kabeljauwachtigen,
heilbot en tong. Ook werden resten
aangetroffen van de klassieke vlees-
leveranciers: varken, rund, schaap
en geit¹³.

Toch is enige voorzichtigheid gebo-
den. Latrines en beerputten bevat-
ten niet alleen consumptieresten.
Getuige hiervan zijn de potscherven
(soms zelfs hele potten) die aan het
licht komen. Verder treffen we vaak
kleine stukjes textiel en mossen aan
die gebruikt werden als wc-papier. En
dan zijn er nog de zogenaamde intru-
sieven: zo werd in een 16de-eeuwse
latrine op de Arme Klarensite het
kadaver van een jonge kat gevonden¹⁴.

Een ander type context zijn dan weer
de stalresten. Waar de beerputten
ons iets vertellen over de bewoners,
zijn stallen een interessante bron om
iets meer te weten te komen over de
veestapel, hun dieet en de omgeving
van de site. Op de site van de Korte
Beenhouwersstraat werden aldus
resten aangetroffen van een 14de -
15de-eeuwse potstal¹⁵. In zulk een
stal voerde men geregeld stro of plag-
gen aan, die dan vermengd geraakten
met de urine en de uitwerpselen van
de dieren. Eens de laag dik genoeg
was, werd deze afgegraven en als
mest gebruikt om armere gronden
aan te rijken. De uitzonderlijke bewa-
ring van de resten –zo werden maar
liefst 90 plantensoorten geïdentifi-
ceerd– maakte het mogelijk om een
zeer gedetailleerd onderzoek uit te
voeren. Niet alleen werden talrijke
kafresten en graanhalmen aangetrof-
fen maar ook houtfragmenten, zaden,
vruchten en bladeren. Deze geven ons
niet alleen een beeld van het voeder-
patroon van de dieren, een deel van
de plantenresten informeert ons ook
over de vegetatie rondom de stal. Zo
werden heel wat resten aangetroffen
van planten die typisch zijn voor plaat-
sen waar afval wordt gestort, en van
planten die van nature thuishoren in

overstromingsgebieden van waterlo-
pen. Tot slot werden in de stal ook een
aantal goed bewaarde uitwerpselen
aangetroffen, waarschijnlijk van paar-
den. In enkele van hen werden para-
sieten aangetroffen. Deze kunnen ons
een beeld geven van de ziektepatro-
nen in de veestapel in deze periode.

.....
**RECONSTRUCTIE
VAN HET RELIËF**

De talrijke observaties maken het
ook mogelijk om een steeds duide-
lijker beeld te krijgen van de evolutie
van het reliëf in Brussel. Door de vele,
vaak ingrijpende activiteiten zoals het
ontginnen van zandsteen, het graven
van kuilen voor leemextractie, maar
ook het al dan niet intentioneel opho-
gen van het terrein, is het reliëf in de
binnenstad de afgelopen eeuwen aan
flink wat veranderingen onderhevig
geweest. Maar soms kunnen we nog
oude oppervlakken herkennen. Zo
hebben we op verschillende plaat-
sen onder de resten van de stadswal
oud akkerland aangetroffen. Op de
site van het Hof van Hoogstraeten
troffen we dan weer een oude stal-
vloer aan onder meters sediment¹⁶.
De systematische documentatie van
deze oude looppniveaus moet op ter-
mijn toelaten om een nauwkeuriger
beeld te krijgen van de evolutie van
het reliëf.

.....
**CONCLUSIE EN
PERSPECTIEVEN**

In het voorbije decennium hebben we
een exponentiële toename gezien van
natuurwetenschappelijke interventies
bij archeologisch onderzoek in het
Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Dit
heeft ertoe geleid dat een schat aan
nieuwe gegevens is aangeboord. Het
werk is echter nog lang niet afgerond.

Zo heeft afgelopen zomer een opgra-
ving op de site van Thurn en Taxis,

waarbij een oude meander met
Romeinse oeverwalversterkingen werd
aangetroffen, heel wat nieuwe vragen
opgeroepen over de oudste ontwikke-
ling van Brussel¹⁷. De recente opgra-
ving in de Beenhouwerswijk heeft dan
weer duizenden beenderresten opge-
leverd, die ons een heel gedetailleerde
kijk op de middeleeuwse beenhouwer-
spraktijken kunnen opleveren. (afb. 7)
Ook komen in het stadscentrum
steeds meer zwarte lagen aan het
licht, die ons moeten toelaten de hia-
ten in onze documentatie op te vullen.

Een aantal meer rurale sites zoals het
Hof ten Hove in Ukkel en het Hof ter
Coigne in Watermaal-Bosvoorde kun-
nen ons dan weer waardevolle infor-
matie opleveren over landbouwpraktij-
ken uit de laat- en post-middeleeuwse
periode. Tot slot zijn er de talrijke
plaatsen in de vallei waar veen werd
aangesneden, een uitgelezen bron
om de evolutie van de plantengroei
in het gewest te bestuderen. (afb. 8)

NOTEN

1. DEGRÉ, S. (ed.), 'Brouwerijen in de Sint-Katelijnwijk', coll. *Archeologie in Brussel*, nr 2, Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Brussel, 1995; DE POORTER, A. (ed.), 'De Rijke Klarenwijk: van Priemspoort tot klooster', coll. *Archeologie in Brussel*, nr 1, Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Brussel, 1995; DIEKMANN, A. (ed.), 'Middeleeuwse ambachten en stedelijk wonen. Eenmansstraat en Oud Korenhuis', *Archeologie in Brussel*, nr 3, Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Brussel, 1997; BLANQUART, P., DEMETER, S., DE POORTER, A., MASSART, C., MODRIE, S., NACHTERGAEL, I. & SIEBRAND, M. (eds.), 'Rond de eerste stadsomwalling', coll. *Archeologie in Brussel*, nr 4, Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Brussel, 2001.
2. Het betreft conventies met het *Centre de Recherches en Archéologie et Patrimoine van de Université libre de Bruxelles* voor de archeopedologische en botanische (fytolieten) studies en met het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen voor de antropologische, archeozoologische en archeobotanische (granen, vruchten, pollen en houtskool) studies.
3. DEVOS, Y., FECHNER, K., VRYDAGHS, L., DEGRAEVE, A. & DELIGNE, F., 'Contribution of archaeopedology to the palaeoenvironmental reconstruction of (pre-)urban sites at Brussels (Belgium). The example of the Treurenberg site', in BOSCHIAN, G. (ed.), *Proceedings of the Second International Conference on Soils and Archaeology, Pisa, May 12-15, 2003*. Società Toscana di Scienze Naturali, Pisa, 2007, pp. 145-151 (= Atti della Società Toscana di Scienze Naturali - Memorie serie A, 112).
4. DEVOS, Y., VRYDAGHS, L., DEGRAEVE, A., & FECHNER, K., 'An archaeopedological and phytolitharian study of the "Dark Earth" on the site of rue de Dinant (Brussels, Belgium)', in *Catena*, 78, 2009, pp. 270-284; DEGRAEVE, A., DEMETER, S., DEVOS, Y., MODRIE, S. & VAN BELLINGEN, S., 2010. 'Brussel vóór 1200: een archeologische bijdrage', in DEWILDE, M., ERWYNCK, A. & BECUWE, F. (eds.), *Cenulae recens factae. Een huldeboek voor John Demeulemeester*. Academia press, Gent, 2010, pp. 141-157. [Novi Monasterii, 10]; DEVOS, Y., VRYDAGHS, L., DEGRAEVE, A., & MODRIE, S., 'Unravelling Urban Stratigraphy. The Study of Brussels' (Belgium) Dark Earth. An Archaeopedological Perspective', in *Medieval and Modern Matters*, 2, 2011, pp. 51-76.
5. DEVOS, Y., NICOSIA, C., VRYDAGHS, L. & MODRIE, S., 'Studying urban stratigraphy: Dark Earth and a microstratified sequence on the site of the Court of Hoogstraeten (Brussels, Belgium). Integrating archaeopedology and phytolith analysis', in *Quaternary International*, 315, 2013, pp. 147-166.
6. DEVOS, Y., NICOSIA, C., VRYDAGHS, L., SPELEERS, L., CLAES, B., PION, C. & DEGRAEVE, A., 'Evaluating the potential of urban geoarchaeology to study urban stratigraphy in alluvial valleys. The example of Brussels (Belgium)', *Quaternary International*, te verschijnen.
7. *Ibidem*.
8. *Ibidem*.
9. VRYDAGHS, L., BALL, T.B. et DEVOS, Y., 'Beyond redundancy and multiplicity. Integrating phytolith analysis and micromorphology to the study of Brussels Dark Earth'. *Journal of Archaeological Science*, te verschijnen.
10. DEVOS, Y. et al., 2011, *op.cit.*
11. DEVOS, Y. et al., *op.cit.*, te verschijnen.
12. SPELEERS, L., *Onderzoek van de macrobotanische resten aangetroffen in de Kartuizerstraat (BR111)*. Niet gepubliceerd rapport Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen, 2013.
13. THYS, S., *Het voormalig Arme Klarenklooster: Archeozoologisch onderzoek*. Niet gepubliceerd rapport Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen, 2008.
14. *Ibidem*.
15. DEVOS, Y., VAN DER VALK, J., GOFFETTE, Q., COURT-PICON, M., DOUTRELEPONT, H., VRYDAGHS, L. et CLAES, B., 'Interdisciplinair onderzoek van een enigmatische structuur op de site van de Korte Beenhouwersstraat nr. 29 (Brussel)', in *Archaeologia Mediaevalis Kroniek/Chronique*, 35: 2012, pp. 134-136.
16. DEVOS, Y. et al., 2013, *op.cit.*
17. Zie artikel van Stéphan Van Bellingen en Sylvianne Modrie p. 22.

Environmental archaeological specialists

Research into archaeological "crime scenes" in Brussels

Current archaeological research is characterised by ever greater specialisation, in which ever newer and often also complex techniques and disciplines are intended to reach a better understanding of the archaeological sites. For example there are the environmental archaeological specialists (geoarchaeologists, paleobotanists, archaeo-zoologists and physical anthropologists) who, using scientific techniques, reconstruct the landscape and its inhabitants. This article looks more closely at their methods and, using a number of specific examples, discusses their contribution to the current archaeological research in Brussels.

COLOFON

REDACTIECOMITÉ

Jean-Marc Basyn, Stéphane Demeter,
Paula Dumont, Murielle Leseque,
Cecilia Paredes, Brigitte Vander Bruggen
en Anne-Sophie Walazyc.

EINDREDACTIE IN HET NEDERLANDS

Paula Dumont

EINDREDACTIE IN HET FRANS

Stéphane Demeter

SECRETARIAAT VAN REDACTIE

Murielle Leseque

COORDINATIE VAN ICONOGRAFIE

Concepcion Ortigosa Y Crespo (dossier)
en Cecilia Paredes (varia)

COORDINATIE VAN HET DOSSIER

Ann Degraeve

AUTEURS/ REDACTIONELE MEDEWERKING

Lou Cognard, Ann Degraeve,
Yannick Devos, Paula Dumont,
Elisabeth Gybels, Frédérique Honoré,
Harry Lelièvre, Isabelle Leroy,
Marc Meganck, Sylvianne Modrie,
Barbara Pecquet, Jef Pinceel,
Brigitte Vander Bruggen,
Stephan Van Bellingen,
Daphné Van Grieken.

VERTALING

Gitracom, Hilde Pauwels,
Data Translations Int.

NALEZING

Koenraad Raeymaekers,
Hans Blanchaert, Ludo Gobin, Wim Kenis,
Coralie Smets, Tom Verhofstadt
en de leden van het redactiecomité.

VORMGEVING

The Crew Communication

DRUK

Dereume Printing

VERSPREIDING EN ABONNEMENTENBEHEER

Cindy De Brandt,
Brigitte Vander Bruggen.
bpeb@gob.irisnet.be

BEDANKINGEN

Hans Blanchart, Etienne en Denis Lacoste,
Inge Messiaen.

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Arlette Verkruyssen, directeur-generaal
van Brussel Stedelijke Ontwikkeling/
Gewestelijke overheidsdienst Brussel,
CNN – Vooruitgangstraat 80, 1035 Brussel.

De artikelen zijn gepubliceerd onder de
verantwoordelijkheid van de auteurs. Alle
rechten voor het reproduceren, vertalen of
herwerken zijn voorbehouden.

CONTACT

Directie Monumenten en Landschappen –
Cel Sensibilisatie
CNN – Vooruitgangstraat 80, 1035 Brussel
<http://erfgoed.brussels>
broh.monumenten@gob.irisnet.be

HERKOMST VAN DE FOTO'S

Mochten er ondanks onze inspanningen
om alle reproductierechten te betalen
toch nog gerechtigden zijn die niet
gecontacteerd werden, dan worden zij
verzocht zich kenbaar te maken bij de
Directie Monumenten en Landschappen
van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

LIJST MET AFKORTINGEN

AAM – Archives d'Architecture Moderne
ARA – Algemene Rijksarchief
DCBSO – Documentatiecentrum van
Brussel Stedelijke Ontwikkeling
DML – Directie Monumenten en
Landschappen
EK – Erfgoedklassen
GOB – Gewestelijke Overheidsdienst
Brussel
KBIN – Koninklijk Belgisch Instituut voor
Natuurwetenschappen
KBR – Koninklijke Bibliotheek van België
KIK-IRPA – Koninklijk Instituut voor het
Kunstpatrimonium / Institut royal du
Patrimoine artistique
KMKG – Koninklijke Musea voor Kunst en
Geschiedenis
RPAW – Recherches et Prospections
archéologiques en Wallonie
SAB – Stadsarchief Brussel
SRAB – Société Royale d'Archéologie de
Bruxelles
ULB – Université libre de Bruxelles

ISSN

2034-578X

WETTELIJK DEPOT

D/2015/6860/027

Cette revue paraît également en Français
sous le titre *Bruxelles Patrimoines*.